

การอ่านคืออาหารสมองเพื่อเสริมสร้างเชาวน์ปัญญา

รศ.นิรันดร์ จุลทรัพย์*

“หนังสือ” เปรียบเสมือนคลังแห่งความรู้ความคิดและวิทยาการทุกด้านของมนุษย์ที่มนุษย์พยายามจะบันทึกไว้ด้วยลายลักษณ์อักษร เมื่อหนังสือแพร่ไปถึงผู้อ่านเมื่อใด ความรู้ ความคิด และวิทยาการทุกด้านก็แพร่กระจายเข้าไปยังสมองของผู้อ่านเมื่อนั้น หนังสือจึงเป็นสิ่งที่มั่งคั่ง อันเป็นผลที่ทำให้มนุษย์ได้พัฒนาทางด้านเชาวน์ปัญญาของตน สุชา จันทรธอม (2533) กล่าวว่า เชาวน์ปัญญาเป็นความสามารถอย่างหนึ่งในตัวบุคคลทำให้บุคคลนั้น ๆ สามารถแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ได้เป็นผลสำเร็จตามความปรารถนา
2. ปรับตัวให้เข้าสิ่งแวดล้อมได้
3. เข้าใจและรวบรวมความจริงต่าง ๆ เข้าด้วยกันได้

เรียนรู้)

เหตุผล

4. เรียนได้ (ความสามารถในการ

5. แก้ปัญหาต่างๆ ได้และมี

6. คิดแบบนามธรรมได้

การที่บุคคลจะแสดงพฤติกรรมเหล่านี้ได้มีประสิทธิภาพเพียงใดขึ้นอยู่กับสมรรถภาพ ของเชาวน์ปัญญาเป็นสำคัญ ซึ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อสมรรถภาพทางเชาวน์ปัญญาของแต่ละบุคคล จะได้รับอิทธิพลมาจากพันธุกรรม (Heredity) และสิ่งแวดล้อม (Environment) เป็นสำคัญ

หนังสือนับว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งเราไปกระตุ้นการทำงานของสมอง ในขณะที่บุคคลอ่านหนังสือสมองจะได้รับกระตุ้นอยู่ตลอดเวลา ก่อให้เกิดเป็นกลไกการทำงานที่มีความสลับซับซ้อนและเป็นผลดีต่อการเจริญเติบโตของเซลล์สมอง

*รองศาสตราจารย์ ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

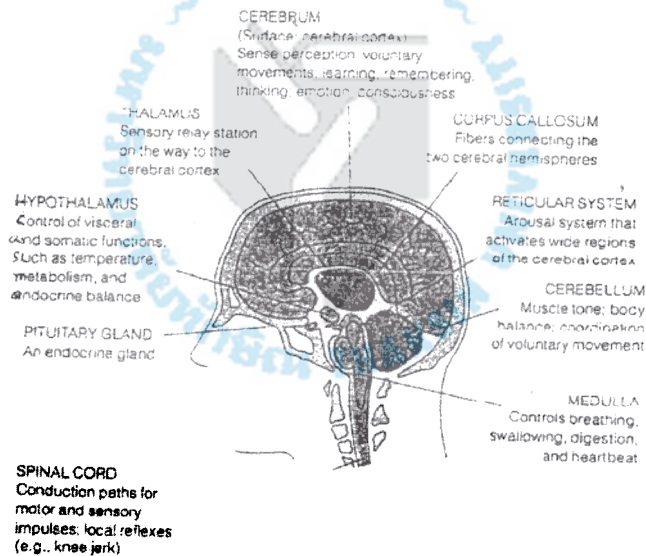
การทำงานของสมอง

สมองเป็นโครงสร้างที่มหัศจรรย์ของมนุษย์ และเป็นอวัยวะที่สำคัญที่สุดในร่างกายของเราประกอบไปด้วยเซลล์ร่างกาย (Somatic Cell) ประมาณ 1 แสนล้านเซลล์บรรจุแน่นอยู่ในกะโหลกศีรษะ เราจะสามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยสมองและระบบประสาทเป็นพื้นฐานในการรับรู้ โดยผ่านทางอวัยวะรับสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น

และผิวหนัง นอกจากนี้สมองยังทำหน้าที่สำคัญในการควบคุมการรับรู้ ความรู้สึก อารมณ์ การคิด การจำ การเรียนรู้ และควบคุมการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย สมองจึงมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์เราเป็นอย่างมาก สมองมนุษย์แบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกันคือ สมองส่วนหน้า (Fore brain) สมองส่วนกลาง (Mid brain) และสมองส่วนหลัง (Hind brain)

ภาพที่ 1

แสดงโครงสร้างและหน้าที่การทำงานของสมองทั้ง 3 ส่วน

1.1 สมองส่วนหน้า (Fore brain) เป็นสมองส่วนที่ใหญ่และมีความสำคัญที่สุด เพราะทำหน้าที่ควบคุม ความจำ ควบคุม พฤติกรรมที่สลับซับซ้อน และควบคุมสติสัมปชัญญะที่ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์ทั้งหลาย สมองส่วนหน้าประกอบไปด้วย 3 ส่วน คือ ซีรีบรัม (Cerebrum) ทาลามัส (Thalamus) และไฮโปทาลามัส (Hypothalamus)

ซีรีบรัม (Cerebrum) เป็นมันสมองส่วนใหญ่ที่สุดในสมองส่วนหน้า ซึ่งมีอยู่เฉพาะในมนุษย์และสัตว์ชั้นสูงเท่านั้น สมองส่วนนี้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของความคิด การตัดสินใจ การเรียนรู้ ความจำ อารมณ์ และการรับรู้สัมผัสต่าง ๆ ซีรีบรัมแบ่งออกเป็น 2 ซีก ซึ่งเหมือนกัน ซีกขวาจะควบคุมกิจกรรมและความรู้สึกทางด้านซ้ายของร่างกาย และซีกซ้ายจะควบคุมกิจกรรมและความรู้สึกทางด้านขวาของร่างกาย ซีรีบรัมทั้ง 2 ซีกนี้ เชื่อมติดกันด้วยเยื่อขาว ๆ เรียกว่า คอร์ปัสคอลลโลซัม (Corpus callosum) โดยจะทำหน้าที่ประสานงานระหว่างซีรีบรัมทั้ง 2 ซีก

ซีรีบรัมนี้จะถูกปกคลุมไปด้วยเปลือกสมอง (Cerebral cortex) ซึ่งมีลักษณะเป็นสีเทาประกอบไปด้วย เซลล์ประสาทและเส้นโลหิต ผิวนอกของเปลือกสมองจะเป็นรอยลึกปุมเป็นลอนๆ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะสมองมีพื้นที่จำกัด จึงจำเป็นต้องมีลอนเพื่อ

เพิ่มเซลล์สมองให้มากขึ้นและเนื่องจากสมองมีลอนจำนวนมากนี้เอง จึงทำให้สมองมนุษย์สามารถแสดงพฤติกรรมที่สลับซับซ้อนได้มากกว่าสัตว์อื่นๆ อย่างไรก็ตามเปลือกสมองอย่างเดียวนี้มีไซ้เป็นแหล่งของสติปัญญาเสียทั้งหมด โครงสร้างภายใต้เปลือกสมองก็มีความสำคัญมากเช่นเดียวกัน

นักวิทยาศาสตร์ได้เลือกลอนของเปลือกสมองที่มีความลึกและยาวมาใช้ในการแบ่งส่วนของเปลือกสมองออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

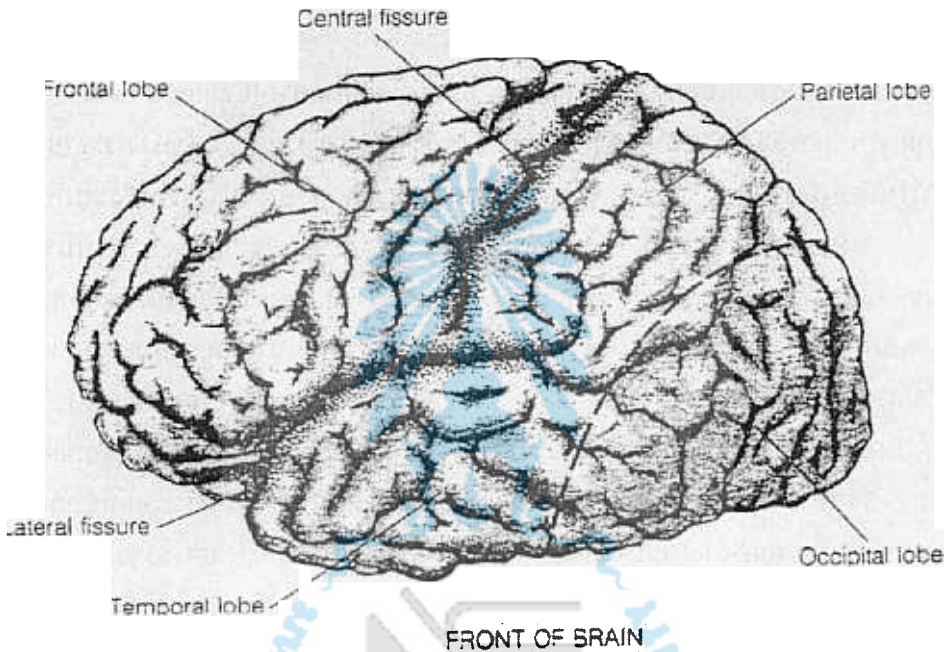
1. เปลือกสมองส่วนหน้า (Frontal lobe) เป็นที่ตั้งของศูนย์ควบคุมกล้ามเนื้อ ที่อยู่ใต้อำนาจของจิตใจ ได้แก่ กล้ามเนื้อขา แขน ลำตัว เป็นต้น และยังเป็นศูนย์ควบคุมอารมณ์ การตัดสินใจ และควบคุมตนเอง

2. เปลือกสมองส่วนกลาง (Parietal lobe) เป็นที่ตั้งเกี่ยวกับการสัมผัสต่าง ๆ หรือ ความรู้สึกต่างๆ ไป เช่น เจ็บ ร้อนหนาว เป็นต้น

3. เปลือกสมองส่วนข้าง (Temporal lobe) เป็นที่ตั้งของศูนย์แห่งกลิ่นรสและการได้ยิน

4. เปลือกสมองส่วนหลัง (Occipital lobe) เป็นที่ตั้งของศูนย์รับการมองเห็นต่างๆ

ภาพที่ 2
แสดงโครงสร้างของสมองส่วนหน้าและซีรีบรัม

ทาลามัส (Thalamus) เป็นก้อนสีเทาตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางของสมอง เป็นฐานของสมองส่วนซีรีบรัมติดต่อกันอยู่ระหว่างสมองส่วนกลางกับระบบประสาท จึงทำหน้าที่เป็นสถานที่พักระหว่างประสาทสัมผัสต่าง ๆ กับเปลือกสมอง (Cerebra cortex)

ไฮโปทาลามัส (Hypothalamus) ตั้งอยู่บริเวณสมองส่วนหน้าตอนล่างและอยู่ใต้ทาลามัส เป็นกลุ่มเซลล์ที่ทำหน้าที่สำคัญเกี่ยวกับการควบคุมสภาวะร่างกายให้สู่สภาวะ

สมดุล ได้แก่ อุณหภูมิ การดูดซึมอาหาร การสะสมพลังงาน การขับถ่ายของเสียออกจากร่างกาย (Metabolism) และควบคุมเกี่ยวกับสภาวะทางอารมณ์

ระบบเรติคูล่า (Reticular Activating System) หรือเรียกชื่อย่อว่าระบบ "RAS" เป็นกลุ่มของเซลล์ประสาท อยู่ในสมองส่วนหลัง ส่วนกลาง และแผ่ขยายออกไปในทาลามัสของสมองส่วนหน้า เป็นระบบที่มีเซลล์เกี่ยวพันกันคล้ายตาข่ายมีหน้าที่ส่งกระแส

ประสาทไปยังเปลือกสมองส่วนหน้า และทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้น (Arousal) เปลือกสมองให้รับข้อมูลจากระบบประสาทสัมผัสให้มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา (Activates) จึงทำให้ระบบเรติคูลานี้ทำงานตลอดเวลาไม่ว่าบุคคลกำลังหลับหรืออยู่ในภาวะเฉื่อยชา เมื่อสมองส่วนนี้ถูกทำลายบุคคลจะสิ้นสติอยู่ในขั้นตริทูตหรืออาการโคม่า (Coma)

1.2 สมองส่วนกลาง (Midbrain)

เป็นส่วนของสมองที่มีขนาดเล็ก ในสัตว์ชั้นต่ำสมองส่วนกลางมีความสำคัญมาก เพราะทำหน้าที่ควบคุมการเคลื่อนไหวของกล้ามเนื้อ แต่ในมนุษย์สมองส่วนกลางมีความสำคัญน้อย เพราะสมองส่วนหน้าจะทำหน้าที่ควบคุมการทำงานของกล้ามเนื้อ สมองส่วนกลางในมนุษย์เป็นทางผ่านของกระแสประสาท และเป็นเสมือนสะพาน เชื่อมระหว่างสมองส่วนหน้าและสมองส่วนหลัง และยังมีหน้าที่ควบคุมปฏิกิริยาสะท้อน (Reflex action) ที่เกี่ยวข้องกับการได้ยินและการมองเห็น เช่น กระตุ้นให้ม่านตาขยาย เป็นต้น

1.3 สมองส่วนหลัง (Hind brain)

เป็นส่วนที่เกิดขึ้นในสัตว์มีกระดูกสันหลังทุกประเภท เป็นแหล่งควบคุมการดำรงชีวิตอยู่ของบุคคล สมองส่วนหลังประกอบไปด้วยเมดัลลลา (Medulla) ตั้งอยู่ส่วนบนของไขสันหลัง ซึ่งเชื่อมต่อกับสมอง จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “ไขสันหลัง” มีหน้าที่ควบคุมการหายใจ การกลืน การย่อยอาหารและการเต้นของหัวใจ ส่วนซีรีเบลลัม (Cerebellum) ซึ่ง

ตั้งอยู่บริเวณท้ายทอย ทำหน้าที่ช่วยยึ่กกล้ามเนื้อต่างๆ ทำงานประสานกัน ตลอดจนควบคุมการเคลื่อนไหว การเกร็งและการทรงตัวของร่างกาย

สมองทั้ง 3 ส่วนนี้จัดอยู่ในระบบประสาทส่วนกลาง (Central Nervous System) จะมีเซลล์ประสาท (Neurons) กระจายอยู่ทั่วไปตามร่างกาย เซลล์ประสาทประกอบไปด้วยเซลล์บอดี (Cell Body) ซึ่งมีนิวเคลียส (Nucleus) อยู่ภายในและเนื้อเยื่ออีก 2 ชนิดที่แผ่กิ่งก้านออกมาจากเซลล์บอดีคือ เดนไดรต์ (Dendrites) และแอกซอน (Axon)

เดนไดรต์ จะมีใยแตกแขนงกิ่งก้านมากมาย เป็นส่วนของการรับรู้จากเซลล์ประสาทตัวอื่นๆ หรือรับรู้ได้โดยตรงจากการสัมผัสจากภายนอก ต่อจากนั้นจะส่งไปยังเซลล์บอดี เพื่อจะส่งกระแสขึ้นไปสู่สมอง ส่วนแอกซอนจะเป็นตัวปล่อยหรือส่งกระแสประสาทจากเซลล์บอดีไปสู่เซลล์ประสาทตัวอื่น ๆ หรือสู่เนื้อเยื่อของกล้ามเนื้อ

แอกซอน จะมีลักษณะเป็นเส้นยาวต่อออกมาจากเซลล์บอดีบางเส้นจะมีขนาดยาวมากกว่า 1 เมตร ซึ่งขนาดของความยาวนี้จะขึ้นอยู่กับระยะทางที่เชื่อมโยงกับเซลล์ตัวอื่น เช่น ในสมองหรือในบริเวณที่มีการเชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อน ใยประสาท ชนิดนี้จะสั้นและมีลักษณะเป็นปุ่ม ๆ ส่วนบริเวณที่ต่อเชื่อมจากสมองถึงไขสันหลังแอกซอนจะมีขนาดยาวมาก และแอกซอนในส่วนนี้จะถูกปกคลุมด้วยเซลล์สีขาว ซึ่งมีลักษณะอวบอ้วนเรียกว่าเยื่อ

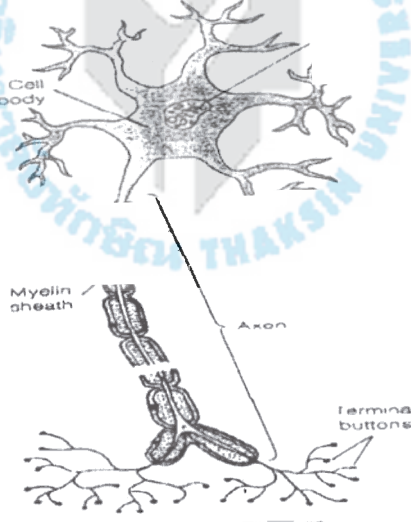

หุ้มเซลล์ประสาท (Myelin Sheath) จะทำหน้าที่เป็นฉนวนกัน และช่วยกระตุ้นให้เกิดการส่งกระแสประสาทในแอกซอน ฉะนั้น เยื่อหุ้มเซลล์ประสาทจึงมีความสำคัญในการกำหนดรูปแบบประสาท การพัฒนาเยื่อหุ้มเซลล์ประสาท ในมนุษย์จะเป็นไปอย่างล่าช้า ซึ่งการพัฒนาอย่างล่าช้านี้ทำให้ความสามารถทางด้านกล้ามเนื้อและด้านความรู้สึกของบุคคลจะค่อย ๆ พัฒนาไปสู่จุดวุฒิภาวะในช่วงวัยเด็กตอนกลางหรืออายุประมาณ 6-9 ปี ลักษณะ

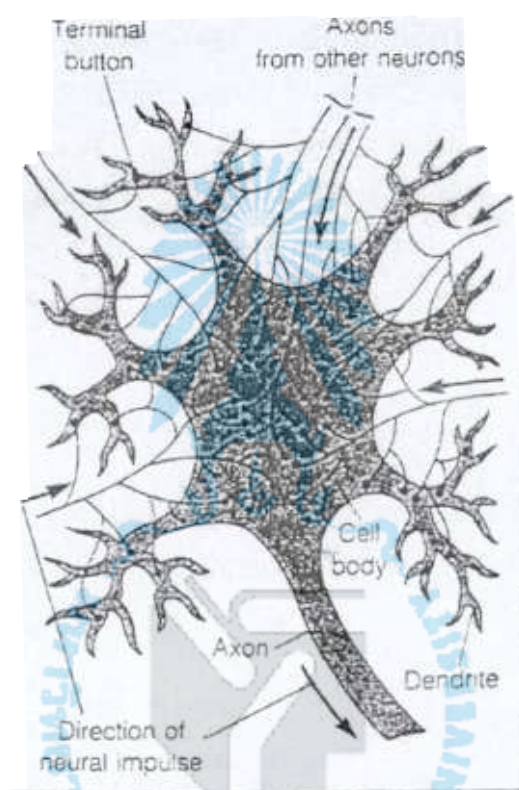
ของเยื่อหุ้มเซลล์ประสาทส่วนนี้ จะมีลักษณะเป็นปล้อง ๆ มีรอยคอดตรงกลางจะห่อหุ้มเซลล์ประสาทตลอดไปจนถึงปลายจุด และที่บริเวณ ปลายสุดนี้ (Endbrush) จะมีเส้นใยเล็ก ๆ แดกแขนงเพื่อไปเชื่อมต่อกับเดนไดรต์ของเซลล์อื่น เรียกว่า “เทอมินอล บัททอนส์” (Terminal Buttons) และบริเวณที่เดนไดรต์ของเซลล์ประสาทหนึ่งเชื่อมต่อกับแอกซอนของเซลล์ประสาทอีกเซลล์หนึ่ง เรียกว่า “ซินแนปส์” (Synapse) ดังภาพที่ 3 และ 4

ภาพที่ 3

แสดงลักษณะของเซลล์ประสาทที่ประกอบด้วยเซลล์บอดี และเนื้อเยื่อสองชนิดคือ
เดนไดรต์ และแอกซอน

ภาพที่ 4
แสดงลักษณะซิแนปส์ ที่เซลล์บอดีของเซลล์ประสาท

การถ่ายทอดกระแสประสาทในบริเวณซิแนปส์ต้องอาศัยปฏิกิริยาไฟฟ้าเคมีคือเมื่อกระแสประสาทมาถึงบริเวณปลายของแอกซอน ถุงเล็กๆ เรียกว่า “ซิแนปติกเวสไซเคิล” (Synaptic vesicles) จะปล่อยสารเคมีเข้าไปในบริเวณซิแนปส์ (ดังภาพ 3) ไปกระตุ้นให้เดนไดรต์ผลิตกระแสประสาทขึ้น สารเคมีที่ปลายแอกซอนชนิดนี้ คือ อะซิติลโคลอไลด์ (Acetylcholine) ซึ่งพบอยู่ทั่วไป

ในเซลล์ประสาททั่วร่างกาย กระบวนการซิแนปส์ ไม่ได้ส่งเสริมการส่งต่อกระแสประสาทเสมอไป บางครั้งอาจจะขัดขวางการส่งกระแสประสาทก็ได้ ถุงที่บริเวณซิแนปส์บางตัวผลิตสารที่ขัดขวางการเดินทางของกระแสประสาท ดังนั้นกระแสประสาทที่มีกำลังแรงมากๆ เท่านั้น จึงจะสามารถผ่านไปได้ และด้วยเหตุนี้เองการทำงานของระบบประสาทจึงสลับซับซ้อน

จากการศึกษาของโรเจอร์ สเปอริรี่ (Roger Sperry) แห่ง California Institute of Technology (อ้างอิงจาก วีระวัฒน์ ปินนิตามัย, 2542) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการแบ่ง ส่วนของสมองซีกซ้ายและซีกขวา โดยค้นพบว่า สมองทั้ง 2 ส่วน มีหน้าที่เป็นเอกเทศและความเชี่ยวชาญ แตกต่างกัน สมองซีกซ้าย ทำหน้าที่ควบคุมการเคลื่อนไหวของร่างกาย ด้านขวารับผัสชอบเกี่ยวกับภาษาถ้อยคำ สิ่งที่เป็นคำพูด ตัวหนังสือ เน้นการคิดวิเคราะห์ การคิดวางแผน การคิดตามความเป็นจริง คิดเป็นลำดับขั้นตอนของความเป็นเหตุเป็นผลอย่างกระตือรือร้น ในส่วนของสมองซีกขวานั้นควบคุมการเคลื่อนไหวของร่างกาย ด้านซ้าย รับผัสชอบเกี่ยวกับการคิดเป็นภาพ คิดแบบคาดคะเน คิดรับรู้จินตนาการในลักษณะของความคิดสร้างสรรค์ กล่าวโดยสรุปสมองซีกขวาจะคิดในสิ่งที่เป็นภาพรวมในเชิงของมิติสัมพันธ์ ขณะที่สมองซีกซ้ายจะคิดอะไรในลักษณะเป็นลำดับขั้นตอน

การที่คนเราอ่านหนังสือจึงเกิด กระบวนการคิด การจำและความรู้สึก ซึ่งเป็น การกระตุ้น การทำงานของเซลล์สมอง ทำให้ เซลล์สมองได้รับการพัฒนาส่งเสริม ความเจริญงอกงามทางด้านเชาวน์ปัญญา

อ่านอย่างไรให้ได้สาระ

สมองมนุษย์ประกอบด้วยเซลล์ สมองที่มีลักษณะเป็นรอยหยัก ปรากฏอยู่ ทั่วไปบรรจุ อยู่ในกะโหลกศีรษะซึ่งเป็นอวัยวะ ที่อยู่ส่วนบนสุดของร่างกาย ในขณะที่ศีรษะ ตั้งฉากกับพื้นในท่านั่ง หรือทำยืน สมองจะ ทำงานได้ดีกว่าท่าที่สมองขนานกับพื้นคือ การนอนซึ่งเป็นท่าที่สมองได้รับการพักผ่อน ยิ่งถ้าเป็นการนอนหลับสนิทโดยไม่ฝันหรือ ละเมอสมองจะได้รับการพักผ่อนอย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้นการนั่งอ่านหนังสือระยะห่างของ สายตาประมาณ 1 ฟุต จากตัวหนังสือถือว่า อยู่ในระดับสายตาที่ดีที่สุด ใช้สายตาทั้ง 2 ข้าง อยู่ระดับกึ่งกลางหน้ากระดาษ โดยใช้วิธีกรอก ตาจากซ้ายไปขวาและบนลงล่าง พยายามเอียง คอตามตัวอักษรและบรรทัดที่อ่านให้น้อยที่สุด เกี่ยวกับการอ่านซ้ำ วรณี ลิ้มอักษร (2540) กล่าวเพิ่มเติมว่า การอ่านที่ได้มีการทบทวน บ่อย ๆ จะเป็นการช่วยให้รอยความจำชัดเจน อยู่ตลอดเวลา จะเป็นการง่ายต่อการระลึกถึง สิ่งที่ได้เรียนไปแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ ทบทวนสิ่งที่เรียนมาก่อนการเรียนบทเรียน ใหม่ในทุกครั้ง นับว่ามีความสำคัญต่อการจำเป็น อย่างมาก

สำหรับการเลือกเวลาการอ่านและการพักผ่อนที่เหมาะสม มาลินี จุฑะรพ (2537) ได้รวบรวมแนวคิดของนักจิตวิทยาหลาย ๆ ท่านสรุปได้ดังนี้

1. การอ่านหนังสือในตอนเช้าหลังจากที่ได้พักผ่อนมาอย่างเพียงพอ จะทำให้จำได้แม่นยำ เช่น อ่านหนังสือเพียง 1 ชั่วโมงจะจำได้มากเท่ากับการอ่านหนังสือเวลาอื่น 2 ชั่วโมงเป็นต้น

2. อ่านหนังสือจบแล้วนอน 8 ชั่วโมงตื่นขึ้นมาทบทวนอีกครั้งจะจำได้มากที่สุดคือประมาณ 82-86% ของเนื้อหาที่อ่าน

3. อ่านหนังสือเสร็จแล้วไปเที่ยว 8 ชั่วโมงและกลับมาทบทวนอีกครั้ง จะจำได้ประมาณ 64% ของเนื้อหาที่อ่าน

4. อ่านหนังสือเสร็จแล้วไปเที่ยว 8 ชั่วโมง กลับมานอนอีก 8 ชั่วโมง กลับมาทบทวนอีกครั้ง จะจำได้เพียง 59% ของเนื้อหาที่อ่าน

บทสรุป

การอ่านหนังสือเป็นการกระตุ้นการทำงานของเซลล์สมอง ทำให้เซลล์สมองได้รับการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับกล้ามเนื้อในส่วนต่างๆ ของร่างกาย ถ้าได้รับการบริหารโดยการออกกำลังกายในระดับที่เหมาะสมอย่างสม่ำเสมอ จะทำให้กล้ามเนื้อบริเวณนั้นแข็งแรง การพัฒนาของเซลล์สมองจะปรากฏในลักษณะของรอยความจำ ยิ่งถ้ามีการอ่านทบทวนบ่อย ๆ จะช่วยให้รอยความจำมีความชัดเจนอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะถ้าได้มีการอ่านหนังสือในตอนเช้าจะช่วยให้อ่านอย่างแม่นยำยิ่งขึ้น เพราะร่างกายได้พักผ่อนมาอย่างเพียงพอ การที่เซลล์สมองมีรอยความจำชัดเจนมากย่อมแสดงว่าประสิทธิภาพด้านความจำ การคิด และการเรียนรู้ของสมองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นลักษณะของสมรรถภาพ (Competencies) ทางเยาวชนปัญญานั่นเอง

บรรณานุกรม

มาลินี จุฑะรพ. จิตวิทยาการเรียนการสอน. กรุงเทพฯ : ทิพย์วิสุทธิ, 2537.

วรรณิ ลิ้มอักษร. จิตวิทยาการศึกษา. สงขลา: ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2540.

วีระวัฒน์ ปันนิต้ามัย. เซาว์อารมณ์ (E.Q) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต. กรุงเทพฯ : เอ็กซ์เปอร์เน็ท, 2542.

สุชา จันทรเอม. จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2533.